

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В АВІАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ**

**Методичні рекомендації
для викладачів вищих навчальних закладів**

Київ 2014

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В АВІАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ

Методичні рекомендації
для викладачів вищих навчальних закладів

Київ 2014

УДК 378.14:159.9:629.735(076.5)

ББК Ч 448.0 р

Ф 796

Укладач: *Т. О. Ковалькова*

Рецензенти: *канд. пед. наук, доцент кафедри теорії та технології соціальної роботи Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Д. М. Годлевська; канд. психол. наук, доцент кафедри авіаційної психології Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету Л. В. Помиткіна.*

Затверджено на засіданні кафедри педагогіки та психології професійної освіти Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (протокол № 7 від 24 квітня 2014 року).

Формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі: методичні

Ф 796 рекомендації для викладачів вищих навчальних закладів / уклад. : Т. О. Ковалькова. – Київ, 2014. – 32 с.

Методичні рекомендації містять теоретичний матеріал щодо формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки, а також практичні вказівки щодо експериментального дослідження компонентів зазначеного виду готовності: психодіагностичний інструментарій для визначення особистісного та рефлексивного компонентів; приклади авіаційних екстремальних ситуацій для вимірювання інтерактивного компоненту; комплексну контрольну роботу для діагностики когнітивного компоненту готовності та анкету для визначення мотивації студентів випускного курсу до фахової роботи психологом. Дані методичні рекомендації призначені для науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів.

Зміст

<i>Вступ</i>	5
<i>Розділ 1. Особливості професійної діяльності психолога в авіаційній галузі</i>	6
<i>Розділ 2. Дефінітивний апарат з проблеми дослідження</i>	9
<i>Розділ 3. Структура готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі</i>	12
<i>Розділ 4. Педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки</i>	14
<i>Розділ 5. Психодіагностичний інструментарій для визначення готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі</i>	16
<i>Загальні методичні рекомендації</i>	18
<i>Додатки</i>	21
<i>Додаток 1. Анкета для студентів випускного курсу</i>	21
<i>Додаток 2. Комплексна контрольна робота</i>	22
<i>Додаток 3. Авіаційні екстремальні ситуації</i>	28
<i>Список використаних джерел</i>	30

Вступ

Дані методичні рекомендації призначені для викладачів вищих навчальних закладів. Представлена інформація допоможе науково-педагогічним працівникам підібрати найбільш ефективні форми, засоби та методи навчання з метою формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі їхньої фахової підготовки. У методичних рекомендаціях значне місце відводиться ознайомленню з особливостями професійної діяльності психологів у сфері авіації, із структурою готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в цій галузі, педагогічним умовам формування зазначеного виду готовності, дефінітивному апарату з формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у сфері цивільної авіації.

Мета методичних рекомендацій – надати допомогу викладачам щодо формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі.

У сучасних умовах гострою залишається проблема пошуку оптимальних шляхів формування готовності психолога до професійної діяльності, адже його робота складна і відповідальна. Вона вимагає відповідної освіти, професійної майстерності; пов'язана з пізнанням суто індивідуальних особистісних особливостей людей, їх глибоких внутрішніх переживань і станів.

Психологи у сфері цивільної авіації добирають потенційних працівників, сприяють нормальному функціонуванню та взаємодії співробітників; створенню належного балансу між автоматизацією і участю людини, підтримці емоційно стабільних та розумово здорових пілотів, льотних екіпажів та диспетчерів повітряного руху. Саме вони відповідають за безпеку у повітряному просторі, про це свідчить підвищений фактор ризику, при якому виникає необхідність прийняття адекватного рішення, висока відповідальність за виконання завдання, наявність неочікуваних перешкод. Для успішного виконання цих функцій в студентів-психологів має бути сформована готовність щодо надання допомоги фахівцям авіаційної галузі з подолання можливих професійних проблем.

Розділ 1. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА В АВІАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ

Методичні рекомендації

Даний матеріал може бути використаний науково-педагогічними працівниками вищих навчальних закладів (ВНЗ) для визначення напрямів діяльності психолога в авіаційній галузі.

Успішність функціонування авіаційної галузі визначається результативністю професійної діяльності фахівців, яка, у свою чергу, зумовлюється ґрунтовністю їхньої професійної підготовки.

Психолог в авіаційній галузі визначає профпридатність пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів до льотної роботи; бортоператорів, бортпровідників до роботи у складі екіпажу; кандидатів і курсантів навчальних закладів цивільної авіації до навчання; диспетчерів до управління повітряним рухом.

Психологічний відбір – це система заходів, спрямованих на виявлення осіб, які за своїми психофізіологічними якостями, професійними здібностями відповідають вимогам конкретних спеціальностей, тобто найбільш придатні до навчання і подальшого ефективного виконання своїх трудових завдань [14, с. 129].

Сутність відбору в авіацію полягає у встановленні здібностей кандидатів до діяльності пілота або іншого авіаційного фахівця, що не завжди може бути проведено одномоментно і часто займає більш тривалий час (пролонгований відбір). Зазвичай, пролонгований двоетапний відбір – більш дорога процедура, яка реалізується в нашій країні недостатньо. Тому, важливим є пошук прийомів раннього виявлення (до початку льотного навчання) потенційних льотних здібностей. Для прогнозу льотної успішності корисні так звані фізкультурні тести, зокрема під час визначення емоційно-вольової стійкості, ініціативності, самовладання і ряду інших, важливих для пілота якостей особистості. У систему відбору включаються і випробування, що відображають питання групової сумісності (комунікативних здібностей) і деяких інших соціально-психологічних явищ [14, с. 129].

Одна із основних сфер діяльності психолога в системі цивільної авіації полягає у проведенні психологічної бесіди з кандидатами на посади пілота, бортпровідника та інших фахівців галузі відповідно

до їхніх знань, умінь і навичок. Психолог повинен визначити психологічну готовність кандидата до роботи в системі обслуговування авіапасажирів, а також в екстремальних умовах ризику для життя. Бесіди проводяться не лише з тими, хто бажає бути бортпровідниками, але й із вже працюючими фахівцями. Кваліфіковані психологи у сфері авіації мають здійснювати психологічну діагностику при допомозі в підборі та навчанні потенційних співробітників стосовно їх адаптивності й готовності до стресових ситуацій при роботі в авіаційній галузі.

Всі тестові бланки разом з доповненнями (наліт, оцінки в школі, атестат про службу та ін.) вручаються психологу, який проводить індивідуальне обстеження кандидата. Індивідуальне психологічне обстеження проводиться двома психологами (окремо, по 4 години кожний).

Психологом вирішується п'ять основних завдань: аналіз колишнього життя і розвитку кандидата, думку про себе; ретельно аналізується колишня професійна діяльність кандидата, тобто його професійні здібності, поведінку під час важких ситуацій і психологічних експериментів, мобілізація в критичних ситуаціях; виявляється стійкість кандидата до стресу шляхом створення мікромоделей реальних умов; перевіряються інтелектуальні можливості й оцінка здібностей при вирішенні різних завдань. І, нарешті, психолог складає письмовий звіт на кожного кандидата, де підсумовує всі дані з оцінкою придатності до навчання для роботи пілотом в авіакомпанії. Аналогічний висновок дає і другий психолог. Якщо ж між двома психологами виникають розбіжності, то проводиться психологічне обстеження третім психологом [16, с. 24].

Метою психологічного дослідження є визначення рівня дієздатності льотного складу (оцінюється адекватність дій, сила особистості, її стійкість перед обличчям небезпеки або різних несприятливих ситуацій тощо). Для оцінки психічного стану передбачено такі психологічні тести: визначення інтелекту за шкалою Д. Векслера; Мінесотський багатofакторний особистісний опитувальник ММРІ; «Список особистісних переваг» А. Едвардса (EPPS); тест зорового сприйняття рухомих фігур;

психодіагностичний тест Г. Роршаха; тематичний аперцептивний тест ТАТ Г. Мюррея та інші методики [16, с. 28].

Саме тому важливий напрям діяльності психолога-практика полягає в консультаційній роботі. Вирішення психологічних проблем авіаційного персоналу вимагає від психолога пошуку часу на знайомство з кожним співробітником і спілкування не тільки про стреси, пов'язані з роботою, але й про питання більш особистого характеру. Психологам необхідно розуміти проблеми фахівця в цілому, щоб ефективно допомогти йому справитися зі стресом і уникнути внутрішніх конфліктів. Найбільш поширені теми консультацій – це виробничі конфлікти (зокрема, з керівництвом), родинні стосунки, а також проблема професійної адаптації співробітників авіаційної галузі до нової професії, до нових умов праці. У льотного складу найчастіше створюються психологічні конфлікти виробничого та побутового характеру, які можуть призвести до небажаних станів і захворювань. Проблеми, навіть особистісного характеру, негативно впливають на якість праці співробітників, тому важливе завдання психолога полягає в тому, щоб допомогти їм впоратися із складними ситуаціями у житті. Необхідний постійний ретельний і спеціалізований психологічний контроль за льотним складом у процесі їхньої діяльності для підвищення її ефективності [20; 21; 22].

Напрями діяльності психолога в авіаційній галузі включають: підбір, навчання авіаційного персоналу; проведення психологічної бесіди з кандидатами на посаду бортпровідника; оптимізацію умов праці співробітників авіаційної галузі; консультаційну роботу, яка включає в себе налагодження виробничих конфліктів; підвищення рівня продуктивності праці як співробітників, так і керівників авіакомпаній; керування робочим навантаженням; клінічну психологічну допомогу; підвищення якості роботи в команді; навчання орієнтації на пасажира; подолання втрати бажання літати або страху перед польотом після аварії; управління занепокоєнням під час підготовки до польотів; організація стрес-контролю та запобігання емоційному вигоранню фахівців повітряного руху; консультації фахівців авіаційної галузі при стресових, екстремальних і аварійних ситуаціях.

Розділ 2. ДЕФІНІТИВНИЙ АПАРАТ З ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методичні рекомендації

Даний матеріал може бути використаний науково-педагогічними працівниками ВНЗ для розуміння основних понять з формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі і нормативного оперування ними.

Під фундаментальними науковими дослідженнями розуміють експериментальну або теоретичну діяльність, спрямовану на отримання нових знань про основні закономірності побудови, функціонування й розвитку людини, суспільства, навколишнього природного середовища [8]. Суттєвою з огляду на зазначене є роль дефінітивного апарату з досліджуваної проблеми. Під ним розуміють наукові терміни, категорії, концепції, парадигми, закони, закономірності.

Дефінітивний апарат відіграє важливу роль у проведенні педагогічного дослідження. Категоріальний апарат дозволяє уточнити структуру досліджуваного явища, обґрунтувати діагностичний інструментарій для перевірки ефективності здійснення педагогічного експерименту.

Уведення до наукового обігу поняття «готовність» пов'язувалося з необхідністю визначення рівня можливостей людини щодо ефективного здійснення того чи іншого виду трудової діяльності, тобто даний термін мав психологічний смисл. Але найбільш послідовною та систематизованою була робота з поняттям «готовність» представників педагогічної психології. Зокрема були проведені дослідження щодо розв'язання питань удосконалення процесу підготовки студентів в умовах ВНЗ (О. А. Абдулліна, А. П. Акімова, В. А. Крутецький, Н. В. Кузьміна, Д. Ф. Ніколенко, В. О. Сластьонін), на рівні університетів (М. Д. Белей, П. П. Горностай, Г. К. Радчук), післядипломної (О. Г. Мороз, Т. С. Полякова, Т. Д. Щербан) підготовки педагогічних кадрів. Проблема готовності досліджувалась у руслі професійної діагностики та професійного відбору щодо оволодіння педагогічною професією (К. В. Вербова, Г. В. Парамей).

Успішність формування готовності майбутнього психолога до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки залежить від чіткого розуміння науково-педагогічними працівниками змісту наступних ключових понять. Ми приймаємо сутність таких дефініцій із зазначеної проблеми в авторському формулюванні:

- готовність – це особлива форма інтерпретації змісту освіти, система інтеграційних властивостей, якостей і досвіду особи, що має ознаки загальної теоретичної і методичної готовності до професійної діяльності (Р. М. Бондаренко [3]);
- психологічна готовність психолога – це «налаштування», актуалізація і пристосування можливостей особистості для успішних дій в даний момент (С. М. Кучеренко [11]);
- психологічна зрілість – це такий рівень розвитку особистості, на якому вона стає суб'єктом власного життєвого шляху та внутрішнього світу, тобто здатною до самовизначення, самоприйняття, саморозвитку і самореалізації (Н. О. Антонова [2]);
- професіоналізм – це інтегральна психологічна характеристика людини праці, яка відображає рівень і характер оволодіння людиною професією (Ю. Г. Волков [4]);
- професійна діяльність – це активність людини, яка спрямована на перетворення предмета праці з метою отримання результату, який відповідає суспільним і особистісним матеріальним і духовним потребам (А. І. Кравченко [9]);
- особистісна готовність психолога – цілісна система утворень особистості, її переконання, погляди, ставлення до оточуючих, емоційно-вольові та почуттєві якості, знання та набутий досвід (О. О. Грейліх [5]);

Нами уточнено зміст таких понять:

- готовність до професійної діяльності визначається як цілісний прояв усіх сторін особистості фахівця з виділенням у ньому мотиваційного, емоційного, ціннісного, рефлексивного компонентів та належної підготовленості до діяльності (знання, уміння та навички, здобуті у процесі професійної підготовки у ВНЗ);
- готовність майбутніх психологів до професійної діяльності – це наявність мотивів вибору професії психолога, професійна

спрямованість (позитивне ставлення до даної професії, установка на професійну діяльність), професійно значущих якостей особистості; широкий обсяг спеціальних знань та умінь; наявність емоційних та вольових властивостей особистості, які сприяють її реалізації;

- авіаційна діяльність – це діяльність фізичних та юридичних осіб, спрямована на створення умов та використання повітряного простору людиною за допомогою повітряних суден;

- професіоналізм психолога визначається правами, обов'язками та етичними нормами, які віддзеркалюються у властивостях і якостях зрілої особистості, яка здатна цілеспрямовано перетворювати внутрішній і зовнішній світ за своїми власними законами;

- професійна компетентність – це здатність людини кваліфіковано вирішувати завдання, пов'язані з професійною діяльністю;

- професійна готовність психолога – стан особистості, що забезпечує швидку адаптацію випускника до умов праці, використання в процесі практичної роботи набутих у ВНЗ знань та умінь, подальшого підвищення кваліфікації.

Нами введено до дефінітивного обігу поняття ***готовність майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі***. Це готовність надавати кваліфіковану допомогу в процесі проведення психологічної консультації, здійснення психокорекції та психореабілітації пілотам повітряних суден, диспетчерам з обслуговування повітряного руху, інженерам з обслуговування аеронавігаційного обладнання та іншим фахівцям авіаційної галузі; сприяти профвідбору окремих категорій авіаційних спеціалістів (бортпровідників, пілотів, авіатехніків) та їхній професійній адаптації; проведенню психологічної просвіти фахівців сфери цивільної авіації та профілактичної роботи з попередження стресових, екстремальних й аварійних ситуацій; підвищувати рівень продуктивності праці співробітників авіакомпаній застосовуючи знання та уміння, отримані під час навчання у ВНЗ.

Розуміння змісту означених понять допоможе викладачам з'ясувати сутність процесу підготовки майбутнього психолога до професійної діяльності в авіаційній галузі, визначити її структуру, спрогнозувати можливі шляхи та засоби її формування.

Розділ 3. СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АВІАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ

Методичні рекомендації

Даний матеріал може бути використаний науково-педагогічними працівниками ВНЗ для вибору змісту, засобів та оптимальних методів до формування кожного з компонентів готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі.

Проблема готовності стала об'єктом спеціальних досліджень не так давно. Результати її вивчення представлені в наукових працях Б. Ананьєва [1], М. Дяченка [6], Т. Ільїної [12], С. Максименка [12], І. Москальової [13], І. Солійчук [18], Я. Чаплак [19] та ін. Так, В. Крутецький [10] визначає «готовність» як придатність до діяльності, що виражається в активному позитивному ставленні до неї, схильності займатися цією діяльністю, переходить на високому рівні розвитку в пристрасну захопленість; В. Сластьонін [17] вважає, що готовність є особливим психічним станом, який характеризується наявністю у суб'єкта образу, структури певної дії та постійної спрямованості свідомості на її виконання; М. Дяченко і Л. Кандибович [6] розуміють готовність як цілеспрямований прояв особистості, що містить у собі її переконання, погляди, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, уміння, навички, налаштування на певну поведінку. Більшість авторів досліджували готовність до праці, розглядаючи її в сукупності мотиваційних, пізнавальних, емоційних і вольових якостей особистості, загального психофізіологічного стану, що забезпечує актуалізацію можливостей.

Незважаючи на деякі відмінності в поглядах учених, можна виділити загальне в трактуванні поняття «готовність». Ми приймаємо зміст даного поняття, визначеного Р. М. Бондаренком [3], за яким «готовність» – це особлива форма інтерпретації змісту освіти, система інтеграційних властивостей, якостей і досвіду особи, що має ознаки загальної теоретичної і методичної готовності до професійної діяльності.

На основі проведеного теоретичного аналізу літератури, розгляду підходів різних авторів до розуміння сутності та структури готовності до професійної діяльності, ми визначили *структуру готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі* як систему знань та практичних умінь, професійно значущих психологічних властивостей та здібностей особистості, що зумовлюють досягнення адекватного вимогам діяльності результату і є умовою саморозвитку й самореалізації людини засобами професійної діяльності. В якості критеріїв сформованості готовності психолога до фахової діяльності в авіаційній галузі ми виділяємо такі компоненти її структури:

- **особистісний компонент:** урівноваженість емоційної сфери, мотиваційна складова (пізнавальний інтерес до діяльності в галузі цивільної авіації), система ціннісних орієнтацій (ставлення психолога до професійної діяльності);
- **когнітивний компонент:** система знань власне про професійну діяльність психолога, про авіаційну галузь і психологічні проблеми, пов'язані з нею;
- **інтерактивний компонент:** сформованість умінь психолога для професійної діяльності в авіаційній галузі;
- **рефлексивний (оцінний) компонент:** передбачає здатність студента до прогнозування й адекватної оцінки своїх дій та їх результату, а також до оцінки своєї підготовленості до професійної діяльності.

Зміст компонентів готовності зумовлює стратегію професійної поведінки майбутнього психолога, орієнтованого на фахівців авіаційної галузі. Отже, особистісний, когнітивний, інтерактивний та рефлексивний (оцінний) компоненти в сукупності репрезентують структуру готовності майбутнього психолога до професійної діяльності в авіаційній галузі. Ці компоненти тісно пов'язані та взаємообумовлені. Їх цілісність свідчить про розвиток особистісних і професійних якостей майбутнього психолога, які будуть йому необхідними у професійній діяльності в авіаційній галузі. Ця готовність є особистісним утворенням, яке опосередковує залежність між ефективністю діяльності психолога і його спрямованістю на вдосконалення свого професійного рівня.

Розділ 4. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АВІАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Методичні рекомендації

Даний матеріал може бути використаний науково-педагогічними працівниками ВНЗ для створення необхідних педагогічних умов для розвитку та самореалізації студентів-психологів в умовах навчання у ВНЗ і ефективного формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки.

Науковий аналіз проблеми формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки передбачає визначення педагогічних умов, які впливатимуть на ефективність процесу формування зазначеного виду готовності.

Під педагогічними умовами формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі ми розуміємо спеціально створене педагогічне середовище, що сприяє формуванню готовності майбутнього психолога до професійної діяльності з фахівцями даної галузі та сукупність методів, прийомів навчально-виховного процесу, які забезпечують формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки.

На основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури із зазначеної теми, вивчення особливостей професійної діяльності фахівців-психологів, аналізу роботи фахівців авіаційної галузі нами були визначені такі педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі: спрямованість діяльності науково-педагогічного працівника на формування готовності студентів-психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі; забезпечення особистісно зорієнтованого змісту навчання студентів; наявність суб'єктної позиції студентів у процесі професійної підготовки; використання методів, прийомів, які активізують навчально-пізнавальну діяльність студентів-психологів.

Обґрунтовуємо шляхи створення визначених педагогічних умов, а саме: відбір навчального матеріалу особистісного характеру та організація змісту навчання з опорою на використання психодіагностичного інструментарію; наближення процесу навчання до реальних умов спілкування з авіаційним персоналом; навчання комунікативності за допомогою методу кейсів (case-study); створення позитивної емоційної атмосфери під час занять; урахування прав студентів на вибір власних способів виконання навчальних завдань; стимулювання позитивних зрушень в консультативній роботі; пошуковий та дослідницький методи навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Виділимо основні аспекти формування готовності майбутніх психологів до роботи в авіаційній галузі: розуміння важливості результативності професійної діяльності фахівців, які працюють в авіаційній галузі; усвідомлення можливостей психологічного супроводу працівників авіаційної галузі, використання і досягнення яких дасть змогу реалізувати цілі, потреби й поставлені завдання; осмислення роботи в екстремальних умовах, з'ясування умов навчання, праці, розвитку, в яких буде відбуватися діяльність з актуалізації досвіду для виконання майбутніх вимог, найбільш вірогідних і допоміжних способів вирішення завдань; усвідомлення актуалізації особистісних здібностей майбутнього психолога, який працює в авіаційній галузі для розвитку та саморозвитку з урахуванням своїх мотиваційних, емоційних, вольових та інтелектуальних характеристик для професійного зростання і досягнення поставленої мети та відповідного результату.

Оптимізація процесу формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі має реалізовуватися шляхом активізації даних педагогічних умов, котрі орієнтуватимуть фахову підготовку на діяльність в авіаційній галузі, сприятимуть виробленню умінь студентів до систематизації знань з навчальних предметів авіаційного спрямування і процесу пізнавальної діяльності, допоможуть їм самостійно оцінювати свою підготовленість до професійної діяльності, будуть мотивувати всіх суб'єктів навчального процесу на створення в студентській аудиторії позитивного психологічного мікроклімату і, отже, підвищать ефективність навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Розділ 5. ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АВІАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ

Методичні рекомендації

Даний матеріал може бути використаний викладачами ВНЗ для експериментального дослідження компонентів готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі.

З цією метою слід використовувати психодіагностичний інструментарій. Для дослідження мотивації студентів випускного курсу до роботи психологом необхідно застосовувати анкетування (додаток 1). Щоб визначити *особистісний компонент* готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі варто застосовувати наступні методики. Пізнавальний інтерес до діяльності вимірюється методикою діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері О. Ф. Потьомкіної [15, с. 641-648]. Вона виявляє соціально-психологічні установки, спрямовані на «альтруїзм-егоїзм» та «процес-результат». Орієнтація на результат відображає бажання майбутнього фахівця досягати результату у своїй професійній діяльності, вона вказує на надійних людей, які здатні досягнути результатів всупереч невдачам, перешкодам; орієнтація на альтруїзм – найбільш цінна суспільна мотивація, наявність якої відрізняє зрілу людину. Ставлення психолога до професійної діяльності слід вимірювати методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [15, с. 637-641], яка базується на ранжуванні списку цінностей, які сам автор поділяє на дві групи: термінальні та інструментальні. Термінальні цінності – це переконання людини у тому, що кінцева мета її індивідуального існування полягає у тому, аби саме до цієї мети прагнути; інструментальні цінності – це переконання в тому, що певна модель поведінки, зразок дії або особистісна характеристика є необхідною і відповідною в будь-якій ситуації. Система ціннісних орієнтації визначає змістовну сторону спрямованості особистості студента і складає основу її відношення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої

концепції та філософії життя. Урівноваженість емоційної сфери варто досліджувати методикою діагностики «перешкод» при встановленні емоційних контактів В. В. Бойка [15, с. 591-593], що дозволяє виявити емоційні проблеми у спілкуванні – чим більша сума балів, тим важча проблема. Характеристика перешкод у виявленні емоцій дає можливість визначити загальний рівень свідомого контролю над емоціями та вмінням використовувати їх у професійній діяльності психолога в авіаційній галузі. **Когнітивний компонент** готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі досліджується за допомогою комплексної контрольної роботи (додаток 2). **Інтерактивний компонент** готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі діагностується методикою на виявлення комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) [15, с. 581-583], адже уміння спілкуватися є однією із найважливіших рис психолога. Комунікативні уміння є основою професійної діяльності психологів, оскільки вони забезпечують виконання ними усіх професійних функцій; комунікативна взаємодія є складовою частиною усіх напрямків роботи психолога в авіаційній галузі (консультування, діагностика, профвідбір та ін.). Наявність високого рівня сформованості організаційних умінь допоможе психологу організувати психологічний контакт із фахівцями авіаційної галузі. Інтерактивний компонент готовності також досліджується аналізом конкретних навчальних ситуацій (case-study), так як цей метод дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності психолога в сфері цивільної авіації. Студентам пропонується уявити ситуації, пов'язані із авіаційними інцидентами та поставити себе на місце психолога і запропонувати психологічну допомогу у кожній із них (додаток 3). Усі ці кейси допомагають студентам почувати себе більш розкуто у вивільненні своїх практичних знань та умінь, що в подальшій діяльності значно скоротить адаптацію цих слухачів у професійному середовищі. **Рефлексивний (оцінний) компонент** готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі визначається методикою для виявлення рівня рефлексивності А. В. Карпова [7], яка призначена для діагностики індивідуальної міри вираженості властивості рефлексивності.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Нами було узагальнено методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам щодо формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки.

1. При плануванні своєї роботи особливу увагу викладач має приділити ретельному добору навчального матеріалу з авіаційної проблематики, зокрема особливостям функціонування авіаційної галузі, специфіки роботи психолога в ній, щоб сформувати готовність психолога до професійної діяльності в авіаційній галузі.

2. Шляхом постановки питань і завдань під час розгляду навчальних тем, викладач має орієнтувати студентів на розмірковування над проблемами функціонування авіаційної галузі та пошук шляхів розв'язання поставлених проблем. Запропоновані викладачем питання та завдання мають характеризуватися такими ознаками: а) бути пов'язаними з авіаційною проблематикою; б) бути актуальними та важливими для студентської молоді; в) відзначатися певною спрямованістю на подолання екстремальних і кризових ситуацій й психологічних станів, що супроводжують ці ситуації.

3. Формування викладачами готовності студентів-психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі має відбуватися з позиції ставлення до студента як до особистості, яка має власну точку зору щодо надання допомоги людині в екстремальній ситуації. За допомогою особистісно зорієнтованих технологій науково-педагогічним працівникам необхідно створити умови для саморозвитку, самореалізації та самоактуалізації кожного студента в умовах навчання у ВНЗ.

4. При проведенні навчальних занять науково-педагогічним працівникам слід створювати педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі: спрямованість діяльності науково-педагогічного працівника на формування готовності студентів-психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі; забезпечення особистісно зорієнтованого змісту навчання студентів; наявність суб'єктної позиції студентів у процесі професійної підготовки;

використання методів, прийомів, які активізують навчально-пізнавальну діяльність студентів-психологів.

5. Для установлення зв'язку між теорією та практикою, формування вмінь студентів аналізувати екстремальну ситуацію, робити висновки, приймати відповідні рішення, вести конкретну продуктивну діяльність у непередбачуваних ситуаціях слід використовувати метод аналізу конкретних ситуацій (case-study). При організації кейсової ситуації як форми активного навчання викладач має враховувати важливість запропонованої теми для розвитку творчих умінь студентів.

6. Під час навчання викладачам необхідно застосовувати проблемні лекції, протягом яких відбувається розв'язання проблем, з якими стикається психолог у своїй діяльності. В ході занять лектору необхідно формулювати виклад матеріалу у вигляді проблемної бесіди для кращого розуміння та засвоєння матеріалу.

7. Лекція-консультація має бути побудована на роз'ясненні найбільш складних або важливих запитань з теми, які безпосередньо ставлять слухачі лекторів. Викладачеві необхідно створювати умови для вільного обміну думками між студентами, щоб вони швидше засвоїли тему лекційного заняття.

8. Теоретичну співбесіду рекомендується проводити із групою слухачів, це дає змогу не лише розглянути і засвоїти певний матеріал, але й одночасно забезпечити контроль знань майбутніх фахівців.

9. У процесі навчання необхідно використовувати методи розвитку творчого потенціалу студентів, саморозвитку та самовиховання. Під час методу залучення (суггес-педагогіка) студент приймає рішення без примусу викладача, ініціюється його раціональне міркування, що у кінцевому результаті посилює творчі спроможності слухача у реалізації власного потенціалу в авіаційній галузі. Науково-педагогічному працівнику необхідно стимулювати продуктивність діяльності студентів у сучасних умовах навчання у ВНЗ за допомогою «методу мозкового штурму». Під час розгляду тем з авіаційних дисциплін рекомендується вживати метод синектики, так як він спонукає кращому засвоєнню

знань слухачів щодо специфіки галузі цивільної авіації, а також формуванню фахово орієнтованих умінь.

10. Для вибору найбільш оптимального рішення проблеми, яка склалася у фахівців авіаційної галузі, необхідно застосовувати ігри-змагання.

11. Щоб закріпити та поглибити знання студентів, активізувати взаємний обмін досвідом між слухачами, належно використати ситуацію-ілюстрацію.

12. При розгляді авіаційного інциденту викладачам ВНЗ слід застосовувати ситуацію (широкоформатну), так як вона є максимально наближеною до фахової діяльності майбутніх психологів.

13. Викладачам необхідно стимулювати отримання студентами знань і умінь шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем, а не передавати готову інформацію. Для цього можна використати ситуацію-проблему (ситуаційну задачу), суттєвою характеристикою якої є дослідницька діяльність студента, яка з'являється в певній ситуації і змушує його ставити питання-проблеми, формулювати гіпотези та перевіряти їх під час розумових і практичних дій.

14. Для формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі необхідно використати ситуацію-інцидент, яка спрямована на подолання особистої інертності слухача та формування в нього адекватної психологічної реакції у складних стресових ситуаціях, які трапляються в авіаційній галузі.

15. Шляхом проведення лекції-диспуту необхідно обговорювати проблему з позиції сьогодення, що сприятиме формуванню в молоді позитивного емоційного відгуку стосовно роботи психолога в авіаційній галузі. Під час дискусії необхідно звернути увагу на розвиток комунікабельності – однієї з основних рис, необхідних психологу для професійної діяльності.

16. З метою спонукування молоді до допомоги в подоланні психологічних наслідків екстремальних ситуацій, з якими має справу сучасний психолог в авіаційній галузі, необхідно створювати ситуації успіху для особистісного зростання студентів від подолання труднощів, а також врівноваження емоційного стану,

підвищення самооцінки; використовувати сугестивні технології як засіб психологічного впливу психолога на фахівців, засіб саморегуляції особистості за допомогою психотерапевтичних тренінгів, релаксаційних методик; стимулювати творчу активність студентів, використовувати в навчально-виховному процесі ігрові технології навчання, під час яких студенти в ігровій формі долучаються до розв'язання актуальних проблем професійної практики психологів.

17. При організації та використанні активних методів навчання у формуванні готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки викладач має враховувати формування всіх компонентів зазначеного виду готовності: особистісного, когнітивного, інтерактивного та рефлексивного (оцінного).

ДОДАТКИ

Додаток 1. АНКЕТА ДЛЯ СТУДЕНТІВ ВИПУСКНОГО КУРСУ

1. Чому Ви вибрали професію психолога? Хто сприяв цьому?
2. У чому, на Вашу думку, полягають особливості даної професії?
3. Хто є об'єктом Вашої майбутньої професійної діяльності?
4. Складіть професійний портрет фахівця-психолога з урахуванням особливостей: комунікативної поведінки; мовленнєвої поведінки; емоційної сфери; етики людини. Якщо є потреба, даний перелік доповніть.
5. Які особистісні характеристики повинен мати психолог?
6. Які суто професійні якості, здібності повинні бути характерними психологу?
7. Який має бути, на Вашу думку, емоційний стан професійного психолога? Чи повинен психолог бути емпатійною особистістю?
8. Обґрунтуйте вимоги щодо когнітивної сфери фахівця-психолога.
9. Які вимоги висуваються до вольової сфери практичного психолога?
10. Які є протипоказання щодо вибору професії психолога?

11. Чи готові Ви психологічно до професійної діяльності психолога?
12. На яких посадах після оволодіння фахом психолога Вам хотілось би працювати?
13. Чи готові Ви до діяльності за фахом? Якщо ні, то в яких аспектах підготовка потребує вдосконалення?
14. Якби Вас поставили перед вибором місця роботи психолога, яку сферу Ви б обрали? Відповідь обґрунтуйте: психолог у закладах освіти; психолог у сфері медицини; психолог у військовій галузі; психолог у спортивній сфері; психолог в авіаційній галузі?
15. Які спеціальні знання, уміння та навички Ви отримали для роботи психологом в авіаційній галузі?
16. Якщо вони наявні, то за рахунок вивчення яких дисциплін, участі в яких видах навчальної діяльності вони сформовані?
17. Якби Ви отримали направлення на роботу психологом у структурні підрозділи авіаційної галузі, як би Ви себе почували?
18. З якими Ви могли б зіткнутись проблемами, працюючи в авіаційній галузі? Чим вони зумовлені? Як би Ви їх вирішували?

Додаток 2. КОМПЛЕКСНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

1. Оберіть правильний варіант відповіді

Ефект, отриманий в експериментальному дослідженні Б. В. Зейгарник, полягає в тому, що люди проявляють сильнішу тенденцію:

- а) до спонтанного відтворення тих дій, які їм вдалось завершити;
- б) до спонтанного відтворення тих дій, які їм не вдалось завершити;
- в) відтворення всього, що вони роблять;
- г) до спонтанного відтворення тих дій, унаслідок яких мав місце очікуваний результат.

2. Синонім до слова «евристичний»:

а) алгоритмічний;	б) шуканий;
в) першоджерельний;	г) пошуковий.

3. Доповніть наступні твердження

Криза 17 років як об'єктивна криза психічного розвитку часто ускладнюється батьківським ставленням до дитини (суб'єктивні кризові прояви):

1) _____ ставлення: постійний контроль як прояв догматичної поведінки;

2) _____ ставлення (індиферентність або негнучке ставлення);

3) _____ ставлення: прагнення встановити з дитиною емоційний зв'язок, брати участь навіть у незначних подіях її життя (тоді дитина часто перетворюється на засіб задоволення егоцентричних батьківських потреб).

Професійне _____ за І. С. Коном – це багатовимірний і багатоступеневий процес, в якому відбувається виділення задач суспільства і формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність. Його можна розглядати як серію задач, які суспільство ставить перед особистістю, що формується, і які ця особистість повинна послідовно розв'язати протягом певного періоду часу; як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між своїми перевагами і схильностями, з одного боку, і потребами існуючої системи суспільного розподілу праці, а з іншого – як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність.

Аналіз дій пілотів і штурманів в складних і небезпечних ситуаціях польоту показав, що в них містяться всі відомі типи емоцій: _____

4. Оберіть правильний варіант відповіді

Яка з функцій мовлення перш за все необхідна для реалізації мисленневих процесів людини?

а) Комунікативна;

б) експресивна;

в) регуляторна;

г) знакова (сигніфікативна).

Що є рушійною силою особистості за теорією А. Маслоу?

а) несвідомі потреби;

б) усвідомлені потреби;

в) сексуальне тяжіння;

г) все вище перераховане.

Медіація – нова технологія вирішення конфліктів, за якої:

а) кваліфікований спеціаліст включає людей до конфліктного процесу;

- а) події, які викликають душевний підйом;
- б) великі неприємності;
- в) хвороба;
- г) фізична праця.

Мотив – це:

- а) спонука до активізації механізму реалізації потреби;
- б) причина активізації потреби;
- в) спонукаючий до діяльності матеріальний або ідеальний предмет;
- г) пояснення поведінки.

Динаміка розвитку особистості проявляється:

- а) в задоволенні ситуативних біо- і соціогенних потреб;
- б) в досягненні моральної досконалості;
- в) в досягненні професійної досконалості;
- г) в реалізації стратегічних потреб і самореалізації.

Референтна група – це така група,

- а) з інтересами якої ідентифікує себе дана особа;
- б) інтереси якої є чужими для даної особи;
- в) під тиском якої дана особа проявляє конформність переконань;
- г) в якій людина має високий статус.

5. Довніть наступне твердження

Мотиви людської діяльності можуть бути різноманітними: _____

6. Дайте відповіді на запитання

Чому сприяють спонукання льотчика до продумування можливостей майбутньої небезпечної ситуації?

Яке значення для пілота має особливість його вольової регуляції, що полягає у свідомій мобілізації особистістю своїх психічних і фізичних можливостей для переборення труднощів при здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків?

Яке, на Вашу думку, значення емпатії і рефлексії в діяльності психолога?

Який існує взаємозв'язок між згуртованістю професійної команди та її продуктивністю в екстремальних умовах?

7. Оберіть правильний варіант відповіді

Сприятливий мікроклімат в екіпажі зумовлений:

- а) дисципліною;

- б) стилем керівництва;
- в) успіхом щодо реалізації загальної мети-потреби;
- г) індивідуальними настроями її членів.

Під конформністю фахівців розуміють:

а) пристосовництво, поступливість особистості щодо пануючих в професійній команді переконань;

- б) протидію особистості тиску команди;
- в) співпрацю особистості з професійною командою;
- г) прагнення особистості до домінування в команді.

Компромiс у діяльності фахівців авіаційної галузі – це:

а) узгодження на основі взаємних поступок між представниками різних інтересів, думок, що стикаються між собою;

б) взаємодіяльність, яка означає координацію зусиль її учасників, упорядкування, комбiнування цих зусиль;

в) залагодження конфлікту;

г) підпорядкування в суперечці своїх інтересів протилежній стороні.

8. Доповніть наступні положення:

- при недостатній готовності до діяльності у сфері авіації в екстремальних умовах у фахівців даної галузі спостерігаються _____

- робота в екстремальних умовах призводить до того, що працівники переживають кризові стани, які проявляються у _____

- психологічне забезпечення польотів – це _____

9. Дайте відповіді на наступні запитання

У чому полягають *відмінності* між професійною та непрофесійною діяльністю?

Що входить до *змісту* діяльності практичного психолога в авіаційній галузі?

Як би Ви охарактеризували *готовність* психолога до роботи в галузі авіації?

Визначте *роль* наступних навчальних курсів щодо формування готовності психолога до професійної діяльності в авіаційній галузі:

- «Психологічні проблеми спілкування в професійних командах та екіпажах»;

- «Психологія авіаційного спорту»;

- «Психологічні технології роботи з персоналом»;

- «Психологія професійного ризику»;

- «Психологія екстремальних та кризових ситуацій»;
- «Постстресова реабілітація».

Яке відношення, на Вашу думку, має зміст цих дисциплін щодо підвищення мотивації роботи психолога в галузі цивільної авіації?

Як позначаються на належним чином підготовленого до вирішення завдань в екстремальних умовах фахівця екстремальні фактори і ситуації?

Які завдання вирішуються психологом при індивідуальному психологічному обстеженні кандидата на авіаційну посаду? Що аналізується психологом?

10. *Оберіть правильний варіант відповіді*

Функціональний стан оператора – це:

а) стан працюючого оператора, що виникає у нього в процесі трудової діяльності під впливом праці та умов у яких вона здійснюється;

б) стан оператора поза його функціональної діяльності, який складається зі стану спокою та стану оперативного спокою;

в) відповідність ступеня напруженості функціональних можливостей людини вимогам, яких потребує робоча ситуація;

г) стан, коли реакція організму не відповідає навантаженню або потрібні психофізіологічні витрати перевищують можливості людини;

д) відповідність засобів та умов праці функціональним можливостям робітника за наявності позитивного його відношення до праці.

Поняття «функціональний комфорт» відноситься:

а) до стану оперативного спокою;

б) до стану адекватної мобілізації;

в) до функціонального стану оператора.

Функціональний комфорт оператора:

а) пасивний стан оператора; б) амбівалентний стан оператора;

в) активний стан оператора.

В більшості випадків основою робочого місця оператора в системі «людина-машина» є:

а) крісло оператора; б) стіл оператора; в) пульт оператора.

Емоційна напруга:

а) підвищує стан готовності оператора до дії;

- б) знижує стан готовості оператора до дії;
- в) не впливає на стан готовості оператора до дії.

Розташуйте по порядку перелік станів оператора за рівнем напруженості:

- а) емоційна напруженість;
- б) емоційне збудження;
- в) стрес як стан підвищеної емоційної напруженості.

11. Дайте відповіді на запитання

Назвіть фактори, що викликають втому оператора.

В чому полягають особливості комунікативної діяльності психолога в авіаційній галузі? Наведіть приклади.

Які існують методи відбору в авіацію?

Додаток 3. АВІАЦІЙНІ ЕКСТРЕМАЛЬНІ СИТУАЦІЇ

1. Вас призначено на посаду психологом з відбору кадрів в авіакомпанії. Які психодіагностичні методики Ви будете використовувати?

2. Гвинтовий одномоторний літак Ан-2, на борту якого перебували 12 людей у віці від 17 до 52 років, аварійно сів у полі відразу після зльоту з аеродрому Біненфарм (земля Бранденбург).

Відомо, що відразу після старту пілот виявив якусь неполадку і вирішив екстрено посадити літак. Про те, що могло стати причиною аварійної посадки, поліція не повідомляє. Німецькі ЗМІ припускають, що виникли проблеми з набором висоти. Так чи інакше, повертати літак на аеродром пілот не став і прийняв рішення посадити судно прямо на пшеничному полі.

При аварійній посадці, яка відбулася всього через дві хвилини після зльоту, літак перекинувся через ніс. При цьому серйозних поранень не отримав ніхто. Усі 12 осіб змогли самостійно вибратися з літака. Госпіталізація була потрібна п'ятьом – вони отримали легкі удари і різані рани.

Які функції психолога будуть застосовані і якими методами буде здійснюватися психологічна робота?

3. Вантажний літак військово-транспортної авіації НАТО здійснив вимушену посадку з несправними шасі на авіабазі США в Баграмі, літак зайнявся.

За даними афганського інформгентства Бахтар, причиною аварії стала технічна несправність літака. Про жертв або матеріальний збиток у результаті загорання літака, яке відбулося при посадці, не повідомляється. Але відомо, що пілот вижив.

І той же Карі Мансур, який називає себе прес-секретарем опозиційної Ісламської партії Афганістану, повідомив представників ЗМІ, що літак НАТО був збитий бойовиками його партії із гранатомета.

Яку роботу необхідно провести психологу? Чи можна допускати пілота, що вижив до наступного польоту?

4. Літак ATR-72 лаоської авіакомпанії Lao Airlines, що здійснював внутрішній рейс із столиці країни В'єнтьяну до м. Паксе на півдні Лаосу, впав у р. Меконг на підльоті до аеропорту, всього в 8 км від нього. Причиною катастрофи стали несприятливі погодні умови. Кількість жертв аварії літака на півдні Лаосу, становить 44 людини. Загинули всі на борту: 39 пасажирів і п'ятеро членів екіпажу. Про це повідомляє ВВС з посиланням на заяву тайської влади.

Що роботи психологу, якщо пілот іншого літаку, який ніколи не зазнавав аварій, після інформації про катастрофу почав стурбовано себе поводити?

5. Причиною авіакатастрофи Ан-24 в Донецьку стала втрата швидкості літака при заході на посадку внаслідок помилки екіпажу. В чому була проблема: у членів екіпажу була велика перерва у льотній практиці від 50 до 90 днів, що не дозволяла їм виконувати політ самостійно без інструкторського супроводу. Керівництво авіакомпанії не проконтролювало готовність екіпажу до польоту, а льотне завдання було складене формально. Крім того, на борту перебувало 9 не зареєстрованих пасажирів – це порушення Повітряного кодексу України і правил повітряних перевезень. «Катастрофа відбулася під час заходження на посадку через помилку не підготовленого та не допущеного до польоту в даних метеоумовах екіпажу», – каже урядовець.

Чи була причина авіакатастрофи також помилкою психолога? Що йому необхідно було зробити?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б. Г. Ананьев. – М. : Наука, 1977. – 380 с.
2. Антонова Н. О. Психологічні детермінанти готовності до професійної діяльності психолога / Н. О. Антонова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки» / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Миколаїв: МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2011. – Т. 2, вип. 6 – С. 20-24.
3. Бондаренко Р. М. Підготовка практичних психологів до роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку у просторі післядипломної освіти / Р. М. Бондаренко // Електронний збірник наукових праць Запорізької обласної академії післядипломної педагогічної освіти. – 2011. – Випуск № 6. – Режим доступу до матеріалів семінару: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp6/bondorenko.pdf
4. Волков Ю. Г. Социология молодежи: учебное пособие / Ю. Г. Волков, В. И. Добреньков, Ф. Д. Кадария, И. П. Савченко, В. А. Шаповалов [под ред. проф. Ю. Г. Волкова]. – Ростов-н / Д. : Феникс, 2001. – 576 с.
5. Грейліх О. О. Теоретико-методологічні основи особистісної готовності учнівської молоді до професії бізнесу / О. О. Грейліх // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету [Текст] : [зб. наук. пр. / голов. ред. : Носко М. О.]. – Чернігів : ЧДПУ, 1998. – Вип. 74, т. 1. – 2009. – 279 с.
6. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 175 с.
7. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал, 2003. – Том 24, № 5. – С. 45-57.
8. Колісніченко Е. В. Основи наукових досліджень: конспект лекцій / Е. В. Колісніченко. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – 83 с.
9. Кравченко А. И. Социология: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 414 с.
10. Крутецкий В. А. Психология / В. А. Крутецкий – М. : Просвещение, 1986. – 335 с.
11. Кучеренко С. М. Оценка психологической готовности студентов к профессиональной деятельности как одно из направлений повышения

качества подготовки специалистов / С. М. Кучеренко // Вісник Харківського університету. – № 403. – Серія психологія. – Харків : ХДУ, 1998. – С. 107–111.

12. Максименко С. Д. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога / С. Д. Максименко, Т. Б. Льїна // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів ; за ред. С. Д. Максименка. – К. – Тернопіль : Ника-Центр, 2002. – С. 7–17.

13. Москалёва И. С. Формирование профессиональной готовности учителя иностранного языка к педагогической деятельности: монография / И. С. Москалёва. – М. : Прометей, 2005. – 209 с.

14. Платонов К. К. Основы авиационной психологии: учебн. для сред. спец. учеб. заведений граждан. авиации. / К. К. Платонов, Б. М. Гольдштейн. – М. : Транспорт, 1987. – 222 с., ил. табл.

15. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методика и тесты : учебное пособие / Райгородский Д. Я. – Самара : Изд. дом «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.

16. Свининников С. Г. Психиатрия и психология в авиации: обзор по материалам иностранной печати; отдел научной и технико-экономической информации. – М. : 1973. – 43 с.

17. Слостенин В. А. Педагогика: Инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М. : ИЧП «Издательство Магистр», 1997. – 308 с.

18. Солійчук І. І. Теоретико-методологічний аналіз проблеми готовності практичного психолога до професійної діяльності / І. І. Солійчук // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Випуск 19. – Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2013. – С. 657-667.

19. Чаплак Я. В. Формування готовності майбутніх практичних психологів до консультативної взаємодії зі старшокласниками, схильними до правопорушень [Текст]: монографія / Я. В. Чаплак, Н. В. Гаркавенко, І. І. Солійчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 232 с.

20. Blanc C. Aerospace Medicine / C. Blanc, F. Lafontaine, R. Laplane. – 1966, 1; 37, 70-73.

21. Brewer S. Psychiatry in aerospace Medicine / S. Brewer, C. Perry. – Winter, 1967. – P. 53.

22. Missenard A. Medicine aeronaut / A. Missenard, R. Digo. – 1958, 13; 1, 1-32.

Навчально-методичне видання

Формування готовності
майбутніх психологів
до професійної діяльності
в авіаційній галузі

Методичні рекомендації
для викладачів вищих навчальних закладів

Укладач: КОВАЛЬКОВА Тетяна Олександрівна